

Галина Іванівна Гримашевич (*Житомир*)

Транспозиційний потенціал прислівника в діалектному тексті

Проблема міжчастиномовної перехідності слів надзвичайно актуальна в сучасному мовознавстві, хоча має давню історію, оскільки питання транспозиції в межах лексико-граматичних класів слів порушували як зарубіжні (В. Бабайцева, Л.—_Борте, В.—_Гак, О. Калечиць, О. Кім, М. Лукін, В. Мігірін, М. Панов, В. Шигуров, Г. Ярова та ін.), так і українські лінгвісти (Л. Бондаренко, О. Бугаков, В. Ващенко, І. Вихованець, К. Городенська, Д. Гринчишин, Й. Дзєндзелівський, Т. Довга, І. Дудко, О. Кушлик, Л. Мацько, К. Мізіна, Г. Муқан, А. Нелюба, В. Ожоган, М. Плющ, О. Смирницький та ін.). Наслідок міжчастиномовної транспозиції – наявність значної кількості міжчастиномовних граматичних омонімів, які досліджували зарубіжні мовознавці Л. Алегзандер, Д. Бомонт, Дж. Іствуд, М. Блох, М. Ганшина, І. Іванова, Ф. Маулер, Л. Малаховський та інші; в україністиці цю проблему порушували Н. Борисенко, Н. Глібчук, І. Данилюк, У. Добосевич, Л. Кіцила, О. Кушлик, О. Шипнівська та ін.

Прислівник як –одну з найрухоміших і найпродуктивніших в історичному розвитку мови частину мови з різних позицій мовознавці досліджували як у літературній мові, так і в українських діалектах (Д. Бандрівський, С. Бєвзенко, П. Білоусенко, О. Брошняк, М. Вербовий, І. Верхратський, І. Вихованець, Ю. Громик, Л. Гумецька, І. Даценко, Т. Довга, М. Жежеря, В. Забєліна, М. Лєонова, П. Лизанець, К. Лук’янюк, Г. Муқан, Т. Назарова, В. Німчук, І. Ощипко, І. Пагіря, Н. Прилипко, П. Приступа, С. Самійленко, І. Слинько, І. Чапля, Г. Ярун та ін.), у працях яких прислівник постає таким лексико-граматичним класом слів, який безперервно поповнюють нові утворення (зокрема й говіркові) і який сам стає базою для переходу в інші частини мови як у діахронії, так і в синхронії.

У сучасній українській літературній мові спостерігаються відприслівникові транспозиційні процеси в напрямку повнозначних, службових частин мови та модальних слів і вигуків. Переміщення слів з одного лексико-граматичного класу до іншого продуктивніше відбувається у зв’язному тексті, де під час такого процесу спостерігаємо нівелювання, відмирання окремих властивостей слова та одночасне накопичення нових характеристик, унаслідок чого кількісні зміни спричинюють зміни якісного плану, зокрема транспозицію слів, а саме прислівників, в інші лексико-граматичні класи та виникнення функціональної омонімії. З цієї позиції діалектний текст, як зазначає Н.О.—_Руснак, – це миттєва вербалізація свідомості у вигляді семіотичної мовної одиниці, яка відповідає прагматичній настанові комунікації [1]. Натомість П.Ю.—_Гриценко, акцентуючи увагу на важливості діалектних текстів для дослідження говірки як функціонуючої системи, зазначає, що в діалектному

Відформатовано: виділення кольором

тексті як різновиді мовного простору виявляється реальне співвідношення структурних елементів говірки [2, 9]. Саме зв'язний текст дає підстави простежити транспозиційні процеси прислівника, які значною мірою залежать від позиції адвербіатива, його сполучуваності та втрати своєї семантики в результаті переміщення до іншої частини мови.

Відформатовано: виділення кольором

Опрацювання опублікованих і рукописних діалектних текстів кінця XX – початку XXI ст. дає підстави стверджувати, що прислівник як специфічна самостійна частина мови бере участь у багатьох транспозиційних процесах, оскільки спостерігаємо явище переходу його в різні частини мови. Зокрема, найпоширенішим є процес партикуляції, передовсім перехід до розряду часток прислівників місця *там, де* і часу *тільки, якраз*: *ўже там |сорок год* [МТ], *йа|кїс' там шарф* [УССГ, е-382], *йак там йї|її зват'* [УССГ, е-397], *шос там то|ргувала* [Лесюк, е-236], *шос там ме|не клічут* [Лесюк, е-237], *у йк'їс там гуртожіток* [Лесюк, е-213], *шос' там мо|лила* [ГБ, е-266], *дес увосенї* [Лесюк, е-207], *|тики ни плач* [ГБ, е-77], *|т'їки з'їб|рала* [ГЗП, е-193], *|т'їко двох* [УССГ, е-50], *|т'їл'ки оте|лилис'а* [УССГ, е-55], *йакраз коло мене*^н [Лесюк, е-212], *йакраз у Поліванї понедї|нок* [Лесюк, е-220], *йакраз кї|на* [Лесюк, е-209], *молодїц'а йакраз допр'а|довала* [УЗГ, е-139]; рідше партикуляції зазнають прислівники інших розрядів: *ўже ї |нал'та купу|вали* [ГБ, е-264], *йа ўже ї не*^н *з'найу* [ГБ, е-204], *|в'їц'ї лишї|їц':а ў полонїн'ї гет до |се|ни* [УЗГ, е-144], *гул'аї|ут гет до|ночі* [УЗГ, е-143], *ш'ч'е з'най|те* [Глібчук, е-133], *ї шч'е |воду с'в'ат'ат'* [ГЗП, е-199], *йа шче і увечер'ї це зроб'їла* [ВМ], *йак там їш|че* [УССГ, е-390], *у'с'а |л'анка йак прийш'їла* [ГЗП, е-31], *|зараз йак с'тукну* [УССГ, е-134], *то йак заж'ї|немо вж'е ту|ди*^е [Аркушин, е-142], *то йак забра|ли Гл'ка* [Лесюк, е-249], *мало не*^н *захлиснїс'ї нїми* [Лесюк, е-259] тощо.

Відформатовано: Шрифт: курсив

Досить поширеним є явище препозиціоналізації, у результаті якого прислівники втрачають значення адвербіальності й набувають семантики релятивності: *-п|роти його* [ГБ, е-76], *п|рот'ї мене* [ГБ, е-139], *вок|руг р'їчки* [УССГ, е-54], *кругом |цїрквы* [УЗГ, е-143], *огл'анув'с'а кругом |себе* [Лесюк, е-292], *кру|гом |горличка* [МТ], *кру|гом |шиїки* [МТ], *п'їс'л'а ве|чїр'ї* [УЗГ, е-130], *п'їс'л'а ўс'ойї робїты* [УЗГ, е-143], *|п'їс'л'а ве|с'їл':а* [УССГ, е-382], *|пїсл'а |цего* [БГ, е-71], *|п'їсл'а |род'їў* [МТ], *|посл'а вої|ни* [ГІУ, е-144], *на|перид ду|ші* [БГ, е-74], *позад |когос'* [МТ], *наў|круг себе* [МТ], *|нишче с|пини* [МТ], *всї|рединї |хати* [БГ, е-100], *ўздоўж |постел'а* [БГ, е-105], *на|зустр'їч молодойї* [УССГ, е-380], *не|да|леко в'їд ... гра|ниц'ї* [УССГ, е-130], *наў|кру|гу |себе* [УССГ, е-131], *нап|рот'їв |тейї до|лени*^е [Аркушин, е-142], *ўнутр'ї |нейї* [МТ] тощо. Отже, препозиціоналізації зазнають насамперед прислівники місця та часу, які, переходячи до розряду приїменників, усе ж разом з іменниками чи зайїменниками зберїгають семантику локативності й темпоральності.

Досить часто спостерїгаємо явище нумералїзації здебільшого прислівників мїри і ступеня *мало, багато* переважно у формах звичайного ступеня порівняння, рїдше – вищого:

с'к'іко трудо^дн'іу [ГБ, е-137], с'к'іко л'удеї [ГБ, е-140], а було то^д'і мало дво^р'іу [ГБ, е-92], мало тіста [УЗГ, е-133], мно^{го} ... ко^з'утик'іу [УЗГ, е-138], мно^{го} ге^кта^р'іу [УЗГ, е-131], мно^{го} робо^ти [УЗГ, е-139], с'н'ігу м^н'іго [Аркушин, е-142], бо йіх жи ба^гато [ГЗП, е-188], ба^гато кро^л'іу [УССГ, е-196], ба^гато ... с^лучайіу [УССГ, е-379], б'іл'ше ^часу [УССГ, 390], ба^гато жени^ч'ін [УССГ, 398], ба^гато ^дечого не^м можна ро^бити [МТ], ба^гато ^вузлик'іу [МТ], -му^ки т^рохи [БГ, е-72], т^рохи ^сажі [БГ, е-100] тощо.

Значно рідше натрапляємо на явище кон'юнкціоналізації, оскільки прислівники виконують функцію сурядних сполучників чи сполучних слів у складнопідрядному реченні: ~~енелучних~~ о^це йак навод^н'ен'іа^е було / так то^д'і запл'івало [ГБ, е-227], так йа ни вс^п'іла в хату в:ій'ти [ГЗП, е-31], н'іс'л'а ^того йак [УССГ, е-380] тощо.

Водночас зазначимо, що наведені вище адвербіативи, які в тексті переходять до інших частин мови, в українських діалектах функціонують насамперед як прислівники (там жит' ^гарно [ГБ, е-263], там т'іки ^церква зали^шилас'а [ГБ, е-263], то там вин пол'е^ж'ев [Аркушин, е-142], з ^усами ^з:аду [ГБ, е-264], мати^р'і ^учат ... нап^ір^ід [УЗГ, е-143], м'і^н'е ^це н^лат:е було йак^раз [ВМ], в^дн зро^б'іу ^це ^посл'е [ВМ], - ба^гато ж при^буде [ГБ, е-227], хто с'к'іко ^робит' [ГБ, е-136], ^мало ї бувала [ГБ, е-262], йа ^тдл'к'і пр'іш'ла [ВМ], в'і^чар ішчі ^такбій сумнбій н'іс'н'і ^ніколі не^м гра^у [УЗГ, е-137], ^кругом ^д'тво^ра [ГЗП, е-203], не^мре^жіло сі бог^ато [Лесюк, е-241]) та ін.

Отже, наявність у діалектних текстах значної кількості переходів прислівника в самостійні та службові частини мови є свідченням того, що адвербіальна діалектна система має динамічний характер, щоразу поповнюючись сама елементами інших частиномовних класів слів та поповнюючи інші лексико-граматичні розряди, формально не змінюючи морфологічних ознак адвербіатива, однак утрачаючи-втрачаючи його семантику й набуваючи значень інших частин мови. Опрацювання більшої кількості діалектних текстів дасть змогу виявити інші транспозиційні процеси у сфері прислівника й визначити ступінь його транспозиційного потенціалу в діалектному мовленні.

1. Говірки Чорнобильської зони. Тексти / Упорядн.: П.Ю. Гриценко та ін. К. 1996.

- Аркушин Аркушин Г. Голоси з Волинського Полісся (Тексти). Луцьк. 2010.
- БГ Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів / Укл. Н. Руснак, Н. Гуйванюк, В. Бузинська. Чернівці. 2006.
- ВМ Власні матеріали, зібрані в середньополіських говірках (рукопис).
- ГБ Бідношия Ю., Дика Л. Говірки Бориспільщини: Сучасні діалектні тексти та пам'ятки мови. К. 2008.

- ГЗП Говірки Західної Полтавщини: Збірник діалектних текстів / Упоряд. Г.І. Мартинова. Черкаси. 2012.
- ГІУ Говірки історичної Уманщини і суміжних земель: монографія / Г.Г. Березовська, І.І. Кривошея, Т.М. Тищенко. Умань. 2008.
- Глібчук Українські говірки південно-західного наріччя. Тексти / Упорядник та автор передмови Н.М. Глібчук. Львів. 2005.
- Лесюк Лесюк Микола. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ. 2008.
- МТ Матеріали про родильний обряд Т. Тищенко, зібрані в східноподільських говірках (рукопис).
- УЗГ Українські закарпатські говірки: Тексти / Упор. та передм. О.Ф. Мигoliniць, О.Д. Пискач. Ужгород. 2004.
- УССГ Українські східнослов'янські говірки: сучасні діалектні тексти / За ред. К.Д. Глуховцевої. Луганськ. 2011.

TRANSPOZYTSIYNYY POTENTIAL OF ADVERBS IN DIALECT TEXTS

Adverb as one of the most productive and nayruhomishyh in the historical development of the language in the language of the text reveals a dialect transpozytsiynyy potential, contributing to a full-blown replenishment and structural parts of speech through partykulyatsiyi, prepozytsionalizatsiyi, numeralizatsiyi and kon'yunktsionalizatsiyi adverbialyviv.